

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24.12.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 14.03.2026

Ünal, Y. (2026). Kilikia bölgesinde Pers dönemi iktidar temsili: Nümismatik veriler ışığında bir değerlendirme. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(27), 268-285. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1848414>

KILIKIA BÖLGESİNDE PERS DÖNEMİ İKTİDAR TEMSİLİ: NÜMİSMATİK VERİLER IŞIĞINDA BİR DEĞERLENDİRME

Yasemin ÜNAL¹

ÖZ

Bu çalışma, Pers İmparatorluğu'nun Anadolu'daki satraplık düzeni içindeki iktidar temsili nasıl kurgulandığını, Kilikia Bölgesi'ne ait Pers dönemini nümismatik veriler ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Doğu Akdeniz ticaret ağları üzerinde stratejik bir konuma sahip olan Kilikia, Pers hâkimiyeti altında hem ekonomik hem de idarî açıdan önem arz eden bir bölge olmuştur. Bu bağlamda, bölgede basılan sikkeler yalnızca birer değişim aracı olarak değil, aynı zamanda merkezî Pers ideolojisinin yerel unsurlarla birlikte yeniden üretildiği sembolik araçlar olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın temel veri grubunu, literatürde yayını yapılmış ve bilinen Kilikia kökenli Pers dönemi sikkeleri oluşturmaktadır. Söz konusu sikkeler üzerindeki ikonografik unsurlar, ağırlık standartları ve darp merkezleri, iktidar temsili ve ekonomik dolaşım ilişkisi bağlamında birlikte değerlendirilmektedir. Analizler, Pers yönetiminin Kilikia'da tek tip bir temsil anlayışı yerine, yerel kültürel ve ekonomik dinamiklerle uyumlu bir iktidar dili benimsediğini göstermektedir. Bu yaklaşım, sikkelerin hem merkezî otoritenin görünürlüğünü artıran ideolojik araçlar hem de bölgesel ve uluslararası ticaretin işleyişine katkı sağlayan ekonomik unsurlar olarak çift yönlü bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, nümismatik verilerin imparatorluk-satraplık ilişkilerinin anlaşılmasında sunduğu analitik potansiyeli vurgulayarak, Kilikia örneği üzerinden Pers dönemi Anadolu'sunda iktidar temsili ve ekonomik entegrasyon süreçlerine dair bütüncül bir değerlendirme sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Pers İmparatorluğu, Satraplık Sistemi, Kilikia, İktidar Temsili, Nümismatik.

REPRESENTATION OF POWER IN THE PERSIAN PERIOD IN THE CILICIA REGION: AN EVALUATION IN THE LIGHT OF NUMISMATIC EVIDENCE

ABSTRACT

This study aims to evaluate how power representation was constructed in the provincial administrations of the Persian Empire in Anatolia, based on numismatic data from the Persian period in the Cilicia region. Cilicia, strategically located on the Eastern Mediterranean trade networks, was an important region under Persian rule, both economically and administratively. In this context, coins minted in the region are considered not only as a medium of exchange but also as symbolic tools through which the central Persian ideology was reproduced in conjunction with local elements. The core data set of the study consists of Persian period coins originating from Cilicia, which have been published in the literature and whose provenance is known. The iconographic elements, inscriptions, weight standards, and minting centers on these coins are evaluated together in the context of the relationship between power representation and economic circulation. The analyses show that the Persian administration in Cilicia adopted a language of power that was compatible with local cultural and economic dynamics rather than a uniform representation. This approach reveals that coins served a dual function: as ideological tools that increased the visibility of central authority and as economic elements that contributed to the functioning of regional and international trade. By emphasizing the analytical potential of numismatic data in understanding imperial-provincial relations, this study aims to provide a comprehensive assessment of the processes of power representation and economic integration in Anatolia during the Persian period, using the example of Cilicia.

Keywords: Persian Empire, Satrapal System, Cilicia, Power Representation, Numismatics.

¹ Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, ysmn.akgn35@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2624-1422>.

Giriş

Pers İmparatorluğu'nun MÖ 6. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'da kurduğu hâkimiyet, yalnızca askerî ve idarî örgütlenmeler yoluyla değil, aynı zamanda iktidarın sembolik ve ekonomik araçlarla görünür kılınmasıyla da şekillenmiştir. Bu çok katmanlı yönetim anlayışı içerisinde nümismatik veriler, Pers iktidarının hem ideolojik temsiline hem de taşra ölçeğinde işleyişine dair doğrudan gözlemlenebilir bir veri grubu sunmaktadır. Sikkeler, bir yandan merkezî otoritenin politik ve ideolojik söylemini yansıtırken, diğer yandan bu söylemin yerel bağlamlarda nasıl uyarlanarak dolaşıma sokulduğunu ortaya koymaktadır. Anadolu'nun güneyinde, Doğu Akdeniz ile Yakın Doğu arasındaki ticaret ve ulaşım ağlarının kesişim noktasında yer alan Kilikia Bölgesi, Pers dönemi iktidar temsillerinin incelenmesi açısından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Coğrafi özellikleri, verimli ovaları, liman kentleri ve iç bölgelere açılan geçitleri sayesinde Kilikia, Pers İmparatorluğu'nun hem ekonomik hem de stratejik açıdan önem verdiği bölgelerden biri olmuştur. Bu durum, bölgede görev yapan satrapların ve yerel yöneticilerin, merkezî Pers otoritesini temsil ederken aynı zamanda yerel gelenekleri ve ekonomik pratikleri dikkate alan bir yönetim anlayışı geliştirmelerine zemin hazırlamıştır.

Kilikia'da Pers dönemine tarihlenen sikkeler, söz konusu yönetim anlayışının somut yansımalarını barındırmaktadır. Yayını yapılmış nümismatik örnekler incelendiğinde, sikkeler üzerinde yer alan ikonografik unsurların, tek tip bir merkezî söylemden ziyade, yerel kültürel kodlarla uyumlu bir temsil dili benimsediği görülmektedir. Bu durum, Pers iktidarının taşra bölgelerinde zorlayıcı bir homojenleştirme politikası yerine, yerel unsurları kapsayan ve onları imparatorluk ideolojisiyle ilişkilendiren bir yaklaşım izlediğini düşündürmektedir. Nümismatik veriler bu bağlamda, iktidar temsili ile yerel kimlikler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesinde önemli bir anahtar işlevi görmektedir. Öte yandan sikkeler, yalnızca ideolojik mesajların taşıyıcısı olarak değil, aynı zamanda ekonomik dolaşımın temel araçları olarak da değerlendirilmelidir. Kilikia'nın Akdeniz ticaret ağları içerisindeki konumu, bölgede basılan sikkelerin yerel sınırların ötesinde bir dolaşıma sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, iktidar temsili ile ticari pratikler arasındaki ilişkinin birbirinden bağımsız değil, aksine iç içe geçmiş süreçler olduğunu ortaya koymaktadır. Pers döneminde Kilikia'da basılan sikkeler, hem siyasi otoritenin görünürlüğünü artıran araçlar hem de bölgesel ve bölge dışındaki ticaretin işleyişine katkı sağlayan ekonomik unsurlar olarak çift yönlü bir işlev üstlenmiştir.

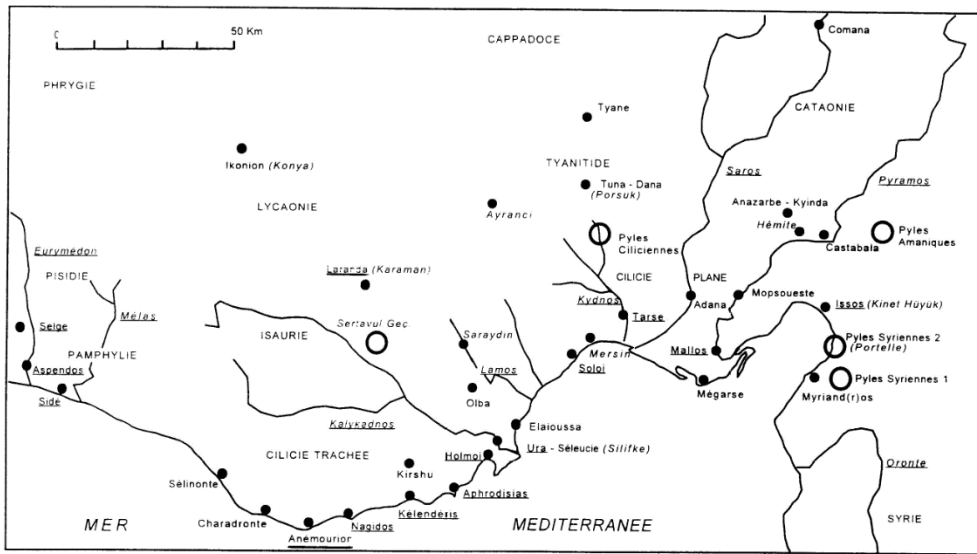
Bu çalışma, Kilikia Bölgesi'nde Pers dönemine tarihlenen ve literatürde yayını yapılmış nümismatik verileri esas alarak, söz konusu sikkeleri iktidar temsili bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel odak noktası, Pers iktidarının Kilikia'daki yarı özerk yönetiminde nasıl bir temsil dili benimsediğini ve bu temsilin nümismatik veriler aracılığıyla nasıl somutlaştığını ortaya koymaktır. Bu çerçevede, sikkeler üzerindeki figüratif betimlemeler, ağırlık standartları ve darp merkezleri birlikte ele alınarak, iktidar söyleminin ekonomik dolaşım ile ilişkisi analiz edilecektir.

Makale, mevcut literatürde yer alan nümismatik yayınlardan hareketle, verileri yeniden yorumlamayı ve Kilikia örneğini Pers İmparatorluğu'nun genel iktidar politikaları içerisinde konumlandırmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, nümismatik materyalin yalnızca tipolojik ya da kronolojik bir veri grubu olmanın ötesinde, imparatorluk-satraplık ilişkilerinin anlaşılmasında

nasıl bir anlam bütünlüğü sunduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Kilikia örneği üzerinden yapılacak bu değerlendirme, Pers dönemi Anadolu’unda iktidar temsili, ekonomik entegrasyon ve yerel dinamiklerin birlikte ele alınmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1. Pers Döneminde Kilikia’nın Tarihsel ve İdarî Çerçevesi

Kilikia Bölgesi, kısaca batıda Pisidia ve Pamphylia, doğuda Suriye, kuzeyde ise Lykaonia ile çevrelenmiş; güney sınırını ise doğal bir hat teşkil eden Akdeniz oluşturmaktadır. Bu konum, bölgeyi Anadolu’nun güneyinde hem kara hem de deniz bağlantıları açısından önemli bir geçiş alanı hâline getirmiştir. Kilikia, sahip olduğu coğrafi özellikler doğrultusunda iki ana alt bölgeye ayrılmaktadır: dağlık yapısıyla öne çıkan Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikia) ve verimli ovalarıyla bilinen Kilikia Pedias (Ovalık Kilikia). Strabon, Kilikia’nın batı sınırını Korakesion yerine Kelenderis’ten (Aydıncık) başladığını bizlere aktarmaktadır (Strab. XIV.5.).

Harita 1: Pers dönemi Kilikia haritası (Casabonne, 2000, s. 91).

Dağlık Kilikia’nın kuzeyinde Konya Ovası yer almakta; batı sınırı genel hatlarıyla Pamphylia ile bağlantılı olan Korakesion (Alanya) çevresinde şekillenmektedir. Doğuda ise bölge, Ovalık Kilikia ile temas hâlinindedir ve bu sınırın Soloi (Viranşehir) civarında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, antik kaynaklarda Dağlık Kilikia’nın doğu sınırının kesin biçimde tanımlanmadığı, bazı yazarların bu sınırı Lamos Irmağı (günümüzde Limonlu Çayı) ile ilişkilendirdiği görülmektedir (Strab. XIV, V, 3.). Ovalık Kilikia ise; Soloi (Viranşehir) ve Tarsos (Tarsus) çevresinden başlayarak Issos (Dört Yol) Körfezi’ne ve buradan kuzey yönünde iç kesimlere doğru uzanmaktadır. Strabon, Kilikia’yı betimlerken bölgenin doğal sınırlarını ve ekonomik potansiyelini özellikle vurgulamaktadır. Kilikia Pedias geniş ve bereketli ovalara sahip olup tarımsal üretim açısından son derece elverişlidir; buna karşılık Kilikia Trakheia engebeli yapısı nedeniyle yerleşim ve tarım açısından daha sınırlı imkânlar sunmaktadır (Strab. XIV.5.2–5). Bu ikili coğrafi yapı, bölgenin idarî ve ekonomik organizasyonunun şekillenmesinde belirleyici bir unsur olmuştur. Pers dönemi boyunca Kilikia’da uygulanan yönetim anlayışının da bu coğrafi farklılıkları dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Dağlık bölümde her ne kadar coğrafyanın zor ve engebeli olması olumsuz bir faktör gibi gözükse de gemi yapımı için önemli olan kereste ihtiyacının karşılanması (Strab. XIV.5.3) bakımından da bir o kadar önem taşımaktadır (Braunert, 1964, s.101). Tarihsel bağlamda Kilikia bölgesi, stratejik

konumunun sağladığı avantajlar doğrultusunda farklı dönemlerde sürekli ve yoğun yerleşimlere tanık olmuştur. MÖ XVII. yüzyılda Kizzuwatna Krallığı sınırları içerisinde yer alan Kilikia, Hitit yazılı kaynaklarında “Khalaka” adıyla anılmaktadır (Jones, 1971, s. 191). “Pedias” olarak geçen isim ise genel olarak Ovalık Kilikia’yı ifade etmek için kullanılmıştır. Bölgenin adı Mısır yazılı kaynaklarında ise, “Qedi” olarak geçmektedir (Jones, 1971, s. 191). MÖ 1200 yılından sonra ise Geç Hitit Krallığı dönemiyle bölgedeki isimlendirmeler de tekrardan bir değişim olduğu dikkat çekmektedir. Asur yazılı kaynaklarında ise düz/ovalık olan kesim “Que”, Dağlık olan bölge ise “Hilakku” olarak anılmaktadır. (Dinçol, 1982, s. 122.) MÖ 713- 663 yıllarında ise bölgenin genel olarak Asur egemenliğini tanıdığı bilinmektedir (Hild- Hellenkemper, 1990, s. 30). Kilikia’nın Pers egemenliğine giriş MÖ VI. yüzyıldan itibaren Persler’in Anadolu’da hâkimiyetini artırması ve sistemli bir yayılım politikası benimsenmesinin sonucu oluşmuştur. Bölgenin Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu geçiş hattı üzerinde olması, Persler açısından stratejik önem taşımıştır (Bryce, 2009, s. 376–378). MÖ 546 yılında Lydia Krallığı’nın yenilmesiyle Anadolu’da başlayan Pers hâkimiyeti Kilikia topraklarında da etkisini göstermiştir. Pers imparatorluğunun kozmopolitik yapısı, birden farklı etnik yapıdaki halk topluluklarının ve merkezden uzaktaki bölgelerin tek bir siyasi yapı içinde organize şekilde yönetilmesinin mümkün olması için bir takım sistemler geliştirilmiştir. “Satraplık merkezleri”, “kralın özel mülkü ve kendine has yönetim şekli olan kraliyet mülkleri;” “krallığın düzenli idari sistemine dâhil olmayan, ancak bir parçasını oluşturan kendine özgü yarı özerk halklar” olmak üzere üç farklı idari sisteme ayrılmaktadır (Sarıkaya, 2018, s. 447; Wiesehöfer, 2003 s. 102; Klinkott, 2007, s. 263.)

Satraplık², bu üç farklı yönetim sisteminin yer aldığı imparatorluk yapısında ilk düzey idari birim olarak diğerlerinden ayrılmaktadır. “Kyros’un Eğitimi” (Kyr. VIII. 6. 7-8) adlı eseri kaleme alan Ksenophon’dan edindiğimiz bilgilere göre Pers kralı yakın çevresindeki güvendiği kişileri egemenliği altındaki bölgelere yönetici olarak atamaktadır. Burada; Kappadokia’ya *Arbatas*’ı, Lydia ve Ionia’ya *Khrysantas*’ı; Phrygia ve Aiolis’e *Pharnukhos*’u satrap olarak görevlendirmiştir. Kilikia’da ise yönetim sisteminin diğerlerine daha farklı seyrettiği görülmektedir. Kyros’un Babil ve Karia seferlerine gönüllü olarak katılan Kilikia, Kıbrıs ve Paphlagonia’ya satrap atanmayarak yerel yöneticinin idaresinde/vasal krallık şeklinde yönetilmesine devam edilmesi kararı alınmıştır. Bu bölgeler diğer bölgeler gibi vergi ödemek, savaş sırasında ordu için gerekli asker ve diğer ihtiyaçları da karşılamakla yükümlü tutulmuştur. (Hdt. I. 74; Ksen. *Anb.* 1.2. 12) Kilikia’nın Pers hâkimiyetinden önce de Syennesis hanedanı tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Aiskhylos (Pers. 326-328) adlı eserinde Syennesis’i Kilikia’nın yöneticisi olarak bahsederek bölgedeki yerel hanedanlığın yönetimine işaret etmektedir. (Hdt. I. 74; V. 118; VII. 98; Ksen. *Anab.* 1. 2. 12; Diod. XIV. 20. 1-3). Fakat Syennesis isminin bir isimi mi, yoksa unvan mı anlamı taşıdığı hala netlik kazanmamıştır. Sayar’a göre; “uzun zaman hanedan yöneticilerin şahıs adı olarak düşünülmüş, ancak bunun doğru olmadığı son yıllardaki bilimsel çalışmalarla ortaya çıkmıştır” (Sayar, 2024, s. 317). Herodotos Pers Kralı Kserkses’in ordu listesinde Syennesis’in önderliğinde 100 geminin katıldığını bildirmektedir (Hdt. VII. 91). I. Dareios’un (MÖ 520-518) tahta geçmesinin

² Satrap kelimesi “hükümdarlık, hakimiyet, krallık alanı” gibi anlamlara gelmektedir. Satrapın temel vazifesi ise kralın tüm kurallarını gözetip kollamak ve muhafızlığını temsil etmektir. Detaylı bilgi için bkz: Klinkott, 2005, s. 28-29; Kent, 1953, s. 181.

ardından imparatorluk içinde yaşanan ayaklanmalar ve sosyoekonomik buhranlar sebebiyle bir takım reformlar düzenlenmesi yapılmıştır.

“Kendi hakimiyetlerinin anısında izafeten Susa’da her Pers kralı için bir kale, konut, hazine dairesi ve toplanılan phoros’lar için bir depo inşa ederdi. Deniz kıyısındakilerden gümüş, iç kısımlardan her bir ülkenin boya, ilaç, saç, yün (ya da bu türden herhangi bir şey) ve sığır gibi ürünleri alınırdı. Dizlerine kadar erişen kollarının aşırı uzunluğu haricinde çok yakışıklı biri olan, uzun kol (Mahrokheir) Dareios tarafından phoros’ların düzenlenmesi yapıldı. Altın ve gümüşün büyük bir kısmı işlenirdi ve çok fazla sikke darp edilmezdi. Depolarda toplanıp armağanların daha uyarlanabileceğine inanıyorlardı. Gereklerini karşılamaya kâfi gelecek kadar sikke darp ederlerdi; ancak diğer taraftan masrafların gerekliliğiyle orantılı olarak basılırdı”(FGrHist II B128 F 3a “Polykletios”= Strab. XV. 3.2. c. 735; Sarıkaya, 2014, s. 480)”³

Genel olarak yapılan bu düzenlemeler, siyasi, askeri, idari ve ekonomik durumları kapsar niteliktedir. Ekonomik anlamda yapılan en önemli gelişim ise *dareikos* ve gümüş para birimi *siglos* olan sikke darbı ve satraplıklardaki bir takım vergilerin düzenlenmesidir. (Carradice, 1987, s. 73-93; Kroll, 2010, s. 152-154). Bu yeni düzenleme içinde yer alan Kilikia’da dördüncü nomos bölgesi içindedir. (Sarıkaya, 2014: 460). Pers kralına vergi vermekle yükümlü olmalarının yanı sıra aynı zamanda Persler için askerde sağlamak zorundadır. Kilikia bölgesi tüm bunların dışında imparatorluğun geleneksel deniz üssü olarak kullanılması sebebiyle de önem taşımaktadır. Suriye, Akdeniz, Kıbrıs ve Ege ile de önemli bir ticari hareketliliği sağlamaktadır. Herodotos Datis ve Artaphrenes’in MÖ 490 yılında Marathon seferine çıkmadan önce Kilikia’da (Aleion Ovası) kamp kurduklarını ifade etmektedir. (Hdt. VI. 95). Kilikia’dan 360 beyaz at ve 500 gümüş talanta vergi olarak alınmaktadır.⁴

Bunların bir kısmı Kilikia’daki Pers atlı birlik garnizonuna ayrılırken geri kalanı da özel olarak I. Dareios’a gönderilmektedir. Kilikia’da yönetimin durumu ilerleyen süreçlerde gelişen olaylarla şekil almıştır. Genç Kyros ve ağabeyi Artakserkses arasında yaşanan iktidar mücadelesi sonrasında, kardeşini Kunaksa’da yenip öldüren Artakserkses kazanmıştır. (Bosch, 1957, s. 20). Bu süreç zarfında Kyros’un yanında yer alan Syennesis Krallığı’nın yarı özerklik durumu ortadan kaldırılarak doğrudan merkeze bağlı satraplar tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Kral Barışı’ndan sonra ise satrap yönetimlerinin devam ettiği bilinmektedir. Kilikia bu tarihten sonra Tiribazos (MÖ 386-380), Pharnabazos (MÖ 379-374), Datames (MÖ 378- 372) ve Mazaios (MÖ 361-334) tarafından yönetilmiştir⁵.

³ “Antik yazarlar arasında Pers tarihi üzerine çok sayıda çalışması olmasına rağmen, idari sistemi hakkında kaleme alınan neredeyse yok denecek kadar az eser söz konusudur. Sayılı bu kaynaklarda maalesef günümüze kadar ya fragman halinde ya da antik yazarların satır aralarında değinmeleriyle gelmiştir. Bu konu üzerine şimdilik Larissalı Polykleitos’un (FGrHist II B 128 F 3a) yukarıda verilen tüm fragmanı ve Kinidoslu Ktesias’in “Asya’daki Phoros/Harç’lar Üzerine” eseri bilinmektedir. “Detaylı bilgi için bkz. Sarıkaya, 2018, s. 480

⁴ Bölgenin doğal veya orada yetişen özel ürünleri yerel yöneticiler veya satraplar tarafından kimi zaman değerli madenlere kimi zaman ise para karşılığında krala gönderilirdi. Ksen. Oecon. IV. 11; Anab. III. 4. 31; Hububat, şarap ve at yerine keçi/teke; Ksen. Anab. IV. 5. 25; kralın için vergi olarak ekmek verilmesinden bahseder; Hdt. III. 90; Kilikia’dan at; III. 91. 2; Mısır’dan balık ve hububat; Strab. XI. 13. 8. 525; Kappadokialılar yıllık gümüş vergisi, 2,500 at, 2,000 katır ve 50,000 koyundur.

⁵ Kilikia MÖ 6. yüzyılın ortalarından MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine kadar Pers egemenliğinde yönetilmiştir. Syennesis olarak adlandırılan yerel hükümdar Persler’in vasalı olarak yönetime devam etmiştir. Dolayısıyla Kilikia Pers yönetim sistemi içinde özerk bir eyalet olmuştur. Ancak Syennesis’in II. Artakserkses’e karşı Genç Kyros tarafından başlatılan ayaklanmayı desteklemesi üzerine yönetim sistemi değiştirilmiş ve bölgeye satrap atanmıştır. Dusinberre 2013, s. 2013.

Ayrıca, Tiribazos Euagoras’a karşı yürütülecek olan savaşta deniz birliğine komutan olarak görevlendirilmiştir. Phokaia ve Kyme’den devraldığı orduyla Kilikia’ya ilerleyip oradan Kıbrıs’a geçerek savaşa komutanlık etmiştir. Damates’in ise MÖ 385/384 yılında Kadusia Savaşı sırasında Kamisares’in ölmesinden sonra eyalet bölgesine atandığı bilinmektedir. Damates Kappadokia satrabı olarak bilirse de Kilikia satrabı olduğu ve satrap isyanları sırasında Kappadokia, Phaphlagonia bölgelerini de kontrol altına aldığı iddia edilmektedir. Sekunda 1988, s. 39.

2. Pers Dönemi Kilikia Sikkeleri: Genel Özellikler ve Dolaşım Bağlamı

Kilikia’da ticareti ve beraberinde gelişen olayları aynı zamanda sikkeler üzerindeki betimleri incelemek için bu başlığı kral ve satrap sikkeleri olarak iki bölümde incelemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca teknik, metalürji ve dolaşım alanıyla ilgili bilgilere de yer verilecektir.

Kral Sikkeleri:

Pers krallarına ait kraliyet sikkeleri, imparatorluk iktidarının görkemini ve gücünü yansıtan önemli araçlar arasında yer almaktadır. Dareikos ve sigloslarla ilgili olarak çeşitli görüşler ele alınmıştır. Özellikle altın dareikos, Büyük İskender öncesi dönemde, Atina’nın “baykuş” betimli sikkesiyle birlikte antik dünyanın en prestijli ve yaygın sikke türlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu durum, hem antik yazılı kaynaklarda hem de epigrafik verilerde açık biçimde izlenebilmektedir. Bununla birlikte, antik yazarların bir kısmı, kraliyet altın sikkelerinin ihtişamına odaklanarak Pers nümismatik sisteminin çok katmanlı yapısını yeterince dikkate almamıştır. Aristoteles (Oec. 2.1345a) gibi yazarlar, Büyük Kral adına darp edilen sikkelerin yanı sıra satraplar ve diğer idarî temsilciler tarafından bastırılan sikkelerin de bu sistemin ayrılmaz bir parçası olduğunu açık biçimde ortaya koymamış görünmektedir (Bodzek, 2013, s. 60). MÖ 7. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Lydia’da elektron sikke basımı başlamıştır⁶. MÖ 560- 546’da Lydia Kralı Kroisos kraliyet sikkecililiği için bir model olacak olan altın ve gümüş sikke darbını başlatmıştır. Bu sikkelerde yazıt olmaması ve ön yüzlerinde kolaylıkla ayırt edilebilecek ikonografik tiplerin yer alması ayrıca sikkenin arkasında iki adet darbe çukuru (incuse punch) taşımasıyla kolaylıkla tanınmaktadır (Konuk, 2012, s. 46). Lydia Krallığı’nın fethedilmesinin ardından, Persler tarafından Lydialılar gibi sikke darp etme geleneği benimsenmiş ve bir süre devam etmiştir. I. Dareios’un (MÖ 522–486) reformları kapsamında, yaklaşık MÖ 515/510 yıllarında gümüş esaslı yeni bir sikke düzeninin uygulamaya konulduğu, bunu izleyen süreçte ise saf altından darp edilen sikkelerin sisteme dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Günümüz nümismatik çalışmalarında bu para birimleri, gümüş *siglos* ve altın *dareikos* terimleriyle tanımlanmaktadır (Bodzek, 2013, s. 60).

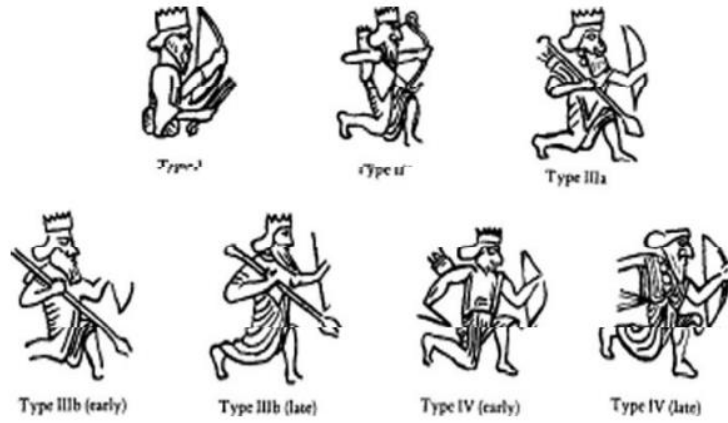
Pers krali sikkelerinde ön yüzünde “krali okçu”⁷ arka yüzünde ise dikdörtgen şeklinin yer aldığı düzensiz şekildeki incus boşluğu yer almaktadır. Incus da herhangi bir figür bulunmamaktadır. Ön yüzde yer alan betim ise herhangi bir portre özelliği barındırmamaktadır. Pers kralını temsil edecek şekilde bir elinde yay tutan, başında tacı bulunan ve pers kıyafetleri içindeki figür koşar vaziyette betimlenmektedir. Pers krali sikkeleri dört ana tip çevresinde incelenmektedir. Bunlar: Tip I, Tip II, Tip IIIa, Tip III (erken), Tip III (geç), Tip IV (erken),

Pharnabazos ve Damates’in MÖ 370 yılında Pers kralı II. Artakserkses tarafından Mısır ayaklanmasını bastırmak için çağrıldığı ve Tithraustes ile birlikte seferin ortak komutanlığını üstlendiği bilinmektedir.

⁶ En erken sikkelerin tarihlendirilmesi, Efes Artemisionu’nda ele geçen yeni buluntuların arkeolojik bağlamına dayanmaktadır. Konuk (yayına hazırlık aşamasında), bu sikkeler için yaklaşık MÖ 630 tarihini önermekte; ayrıca bkz. Konuk 2012, s. 48–49.

⁷ Sikkenin ön yüzünde yer alan “okçu” figürü için genel olarak Pers kralını temsilen veya daha nesnel bir ifadeyle “krali okçu” tanımlaması yapılmıştır. Aslında I. Dareios döneminden itibaren yaygın olarak kullanılan bu duruş tipi esas itibarıyla simgesel anlamda kralın temsil edildiği yönündedir. “Krali okçu” tanımı daha sık karşımıza çıksa da bu konuda farklı görüşlerin mevcut olduğunu belirtmekte fayda vardır. Root’a; “okçunun Herakles ile olan yakın benzerliğine dikkat çekerek, bu betimlenenin hem Pers hem de Hellen özelliğinin vurgulanmasını güçlendirir. Kral burada aynı zamanda avcı- kahraman rolünü üstlenmiştir. Root, 1979, s. 117. Nimchuch krali okçunun direk kralı temsil ettiğini vurgularken, özellikle Tip I’de henüz yeni krallığa adım atan ve gücünü Ahuramazda’dan alan bir kraldan behseder, Tip II’de ise imparatorluğunu sağlamlaştırmış daha güçlü bir liderin vurgunu ön plana çıkarır. Nimchuch, 2002, s. 66. Tuplin de ise “okçu” figürünün krali kahraman olarak tanımlamasını yapar. Tuplin, 2014, s. 137. Plutarkhos’un (Arthakserkses, XX. 4) Pers Kralı Arthakserkses’ten bahsederken onu “okçu” olarak nitelenmesi, potre özelliği taşımasa da “okçu” figürü ile Pers Kralının arasındaki sembolik ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir.

Tip IV (geç). Bunlardan yalnızca Tip I siglos, diğerleri hem dareikos, hem de siglos şeklinde üretilmektedir (Köker, 2023, s. 2). Krali okçu tipolojisi son haliyle Tip I, Tip II, Tip III ve Tip IV olarak Carradice'nin tipolojisine göre esas olarak kabul edilmiştir. Tip I' genel olarak; sağa dönük, başında kidarys, sakallı yarım figür; kandys giyimli; sağ elinde iki ok, sol elinde iki yay tutuyor şekilde gösterilmektedir. Tip II için ise figür koşar şekilde gösterilmesi dikkat çekicidir. Yine sağ omzunun arkasında sadak taşımaktadır. Tip III ise yine sakallı olarak sağa dönük şekilde betimlenen figür kidarys giyimli ve sağ elinde çapraz şekilde ucu aşağı bakan mızrak taşımaktadır. Bunları ise IIIa, IIb (erken), IIb (geç) şekliyle tanımlamak mümkündür. Tip IV'de ise yine aynı tipolojik özelliklerdeki figür sadak içinde yay taşıırken görülmektedir. Geriye doğru uzanmış elinde ise ucu aşağı dönük hançer taşımaktadır (Köker, 2023, s. 12-14). Bunların ayrıntılı olarak incelenmesi sikkelerin tipolojik özelliklerini rahatlıkla anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Dareikos ve siglosların darp edilmesinde ekonomik ve politik farklı işlevlerin olabileceği husus düşünülmektedir. Genel düşünce siglosların askeri ödemelerde; dareikosların ise propaganda amacı taşıdığı için daha çok imparatorun itibarını göstermek amacıyla üretildiği yönündedir (Nimchuck, 2002, s. 67-71).

Şekil 1: Carradice'in tipoloji önerisi (Carradice, 1987, s. 78).

Teknik olarak dareikos ve sigloslar Batı Anadolu'da darp edilen ve sigloslarında öncüleri olan kroiseioslarla ortak özelliklerle göstermektedir (Köker, 2023, s. 30). Oval şekilleri kalın düzensiz bir yapıya sahip olan siglosların ön yüzündeki tipin haricinde herhangi başka bir tip kullanılmamıştır, arka yüzde ise sadece incus boşluğu ismi verilen dikdörtgen form yer almaktadır. Kalın bir metal yoğunluğuna sahip sigloslar yaklaşık olarak 3-6 mm arasındadır. (Corfu 2010, s. 165- 178). Siglosların üretim aşamasıyla ilgili bir diğer husus ise aynı anda en az iki ön yüz kalıbın kullanılmasıdır. Darp sırasında kimi zaman bu teknikten dolayı ikinci kalıp izleri, alttaki diğer sikkede de görülebilmektedir. Çoklu kalıp kullanımıyla ilgili bu konuyu Hill şöyle yorumlamaktadır:

"Bu vakaların her birinde, bir kalıp dikkatsizce örsün üzerine yerleştirilmiş diğer kalıba o kadar yakındı ki, birincisinin izi kalmadan ikincisine sikke basmak imkansızdı. Bu durum kalıplama yönteminin uygulandığına dair ek bir kanıt teşkil etmektedir; çünkü çok yavaş ilerleyen kesme işlemi sırasında böyle bir hatanın yapılmış olduğunu varsaymak güçtür" (Hill 1922, s. 37-38).

Sikkelerin tedavüle girmesiyle birlikte uygulanan bir takım damgalama yöntemleri de bulunmaktadır⁸. Bunlar Kontrmark ve punchmark olarak tanımlanabilir. Ayrıca sikkelerde görülen kontrol kesliği de bir yönüyle damgalama şeklidir ve sikke metalinin kontrol edildiğini göstermektedir. Kontrol çizikleri sikkenin sahte olup olmadığını göstermektedir, isminde de anlayışılacağı üzere sikkenin orijinal olduğunun kontrolünü sağlamak amacıyla uygulanır (Köker, 2023, s. 37). Kontrmak ise sikkeyi tedavüle koyan otorite tarafından sikkenin geçerliliğinin onaylanmasıdır. Sikke dolaşım alanı dışına çıkmış olsa bile geçerli bir sikke olduğunun kanıtlanmasıdır (Howgego 1995). Punchmark ise yine kontrmak gibi bilinse de aslında tüccarlar tarafından konulan bir işreti temsil etmektedir. Kontrmarklar genellikle geometrik şekillerde, punchmarklar ise; daire, dikdörtgen, elips gibi basit geometrik şekillerde olabileceği gibi yüzeysel veya daha derine işlenmiş çukurlarda olabilmektedir. Bazen bu uygulamaların dışında harf olarak karşımıza çıkabilen grafitilerde olabilmektedir⁹. Yine bunlarda sikkenin kontrol edildiğini gösterir kanıtlardır. (Köker, 2023, s. 37-38) Sigloslar üzerinde simgesel anlamda görülen bu figürler veya çizgiler günümüzde üzerinde çok fazla araştırılmış bir konu değildir. Bunların tümünün çözülmesi ve yorumlanması kimi zaman oldukça zordur¹⁰ (Köker, 2023, s. 38-39) Damga ve işaretlerin sikkenin daha çok hangi yüzeyine kullanıldığına dair net bir yaklaşım bulunmaktadır. İstatiksel bir değerlendirme kesin olarak yapılamasa da bugüne kadar yapılan çalışmalarda daha çok arka yüz, sonra ön yüz ve kenarlara uygulandığı gözlemlenmiştir¹¹.

Satrap Sikkeleri:

Persler’de sikke darp etmek yalnızca kral sikkeleriyle sınırlı olmayarak, imparatorluğun geniş coğrafyasında görev yapan satraplar tarafından basılan sikkeleri de kapsamaktadır. Satrap sikkeleri, yerel ile merkez arasında ilişkiyi göstermesi bakımında da önem taşımaktadır. Bu tipteki sikkeler, bir yandan merkezdeki krala bağlılığı gösterirken bir yanda da siyasi, askeri, ekonomik amaçlara göre şekillenen daha esnek bir yapıyı da içinde barındırmaktadır (Carradice, 1987, s. 73–78). Satrap sikkeleri ikonografik açıdan değerlendirildiğinde kral sikkelerinden farklılık göstermektedir. Standartlaşmış okçu figürü, çoğu zaman yerini tanrılara, mitolojik figürlere ve yerel motiflere bırakmıştır. Bu durum satrapların yönetim bölgesinde otoritelerini sikkeler aracılığıyla daha görünür hale getirmektedir (Briant, 2002, s. 401– 405.) Yalnızca ekonomik amaçlarla kullanılmasının değil aynı zamanda siyasi propagandalarında destekleyecektir.

Kraliyet sikkelerinde gözlenen yüksek düzeydeki standartlaşmanın aksine, çoğunlukla kentsel ya da hanedanlığa bağlı darplar olarak tanımlanan sikke gruplarında belirgin bir çeşitlilik söz konusudur. Bu çeşitlilik; ikonografik tercihlerden ağırlık ölçülerine, metal alaşımlarından teknik uygulamalara ve genel estetik görünüme kadar pek çok unsorda kendini göstermekte; söz konusu farklılıklar, sikkelerin basıldıkları darphanelere ve bölgesel koşullara göre şekillenmektedir. Özellikle dikkat çekici olan husus, bu yerel ve dynastik darpların, kraliyet sikkelerine özgü tekdüze ve anonim karakterden bilinçli biçimde uzaklaşmalarıdır. Bu

⁸ Sigloslar üzerinde görülen işaret ve damgalama örnekleri hakkında bkz.: Newell, 1914, s. 27; Milne, 1916, s. 4-7; Hill, 1919, s. 125-129.

⁹ Sigloslar da özellikle Tip IIIb ve Tip IV de birden fazla kontrmak olabilmektedir. Kontrmak, punchmark ve kontrol kesliğinin tümünün bir sikke üzerinde olduğu örnekler de vardır. Detaylı bilgi için bkz.: Kraay 1976, s. 15.

¹⁰ Başı geriye dönük, sola doğru diz çökmüş keçi sembolü Kilikia’da Kelenderis kenti tarafından kullanılan bir kontrmark olabilir. Newell 1914, 25 no. 137,27; Köker dip not. 172.

¹¹ Köker tarafından bu değerlendirme genel olarak yayınlanmış sigloslar üzerinden yola çıkılarak ve Burdur -Isparta Müzeleri’ndeki Dinar Definesi parçaları üzerine de dayanmaktadır. Köker ss. 40, dipnot. 40.

farklılaşma, yazıt kullanımında daha belirgin hâle gelmektedir. Kraliyet sikkelerinde sistematik olarak yer verilmeyen yazılı ifadeler, yerel darplarda yönetici figürleri, kent adları ya da darp yetkisini elinde bulunduran otoriteleri tanımlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu sikkeler, yalnızca ekonomik dolaşımı sağlayan araçlar olmanın ötesinde, yerel kimliklerin vurgulandığı ve siyasal meşruiyetin ifade edildiği sembolik birer iletişim mecrası olarak da değerlendirilmelidir. (Bodzek, 2013, s. 63). Satrap sikkelerinde ağırlık seçimi ve ikonografik tipler genellikle otorite tarafından belirlenmektedir. Çoğu zaman kraliyet sikkelerinde olduğu gibi sürekli ve devamlı işleyen bir darphanenin varlığından söz etmek zordur. Satrap sikkeleri daha çok bireysel yani satrapın niteliklerini taşıyan özellikler göstermektedir. Bodzek'e göre satrap sikkelerinin tanımlanmasında iki temel ölçüt yer almaktadır. Bunlar: *Yazıt ve ikonografidir*. (Bodzek, 2013, s. 64-65) Satrap sikkeleri ikonografisi ilk başta çeşitli görünse de, bu sikkeler arasında oldukça yaygın biçimde kullanılan bazı tiplerin ayırt edilebileceği dikkat çekmektedir. Bu tip grubu içinde, kraliyet ideolojisiyle doğrudan ilişkilendirilebilecek betimlemeler ile daha çok satraplık düzeyine özgü ikonografik unsurların birbirinden ayrılabilirdiği görülmektedir. Kraliyet nitelikli tipler, Büyük Kral'ın kendisini ya da literatürde "Kraliyet Kahramanı" olarak tanımlanan figürü konu edinmektedir. Söz konusu figür, Pers saray geleneğine uygun biçimde, silindirik ve dişli formda bir taç (*kidarys*) ile birlikte kraliyete özgü giysi unsurunu yansıtan bir kaftanla betimlenmiştir. Bu kapsamda değerlendirilen kraliyet tipleri arasında, literatürde "kraliyet okçusu" olarak tanımlanan betimlemeler, *kidarys* takmış baş tasvirleri ile "Kraliyet Kahramanı"nın bir hayvan ya da fantastik bir varlıkla mücadele sahneleri önemli bir yer tutmaktadır. Buna karşılık satrapal nitelik taşıyan ikonografik tipler, çoğunlukla *tiara* ile betimlenmiş baş tasvirleri ile İran kökenli süvari figürleri etrafında şekillenmektedir. Bu figürler, kraliyet ikonografisinin doğrudan temsili yerine, yerel yönetici kimliğinin ve bölgesel askerî gücün vurgulandığı bir anlatım dili ortaya koymaktadır (Bodzek, 2013, s.67). Bu bölgelerarası tiplerin yanı sıra, yalnızca sınırlı bir coğrafyada yer alan az sayıdaki darphanede tercih edilen ve ağırlıklı olarak Kilikia ile Filistin (özellikle Samaria) çevresinde yoğunlaşan bazı ikonografik motifler de dikkat çekmektedir. Bu tür betimlemeler "*bölgesel*" nitelikli tipler olarak tanımlanabilir. Bu gruba, taht üzerinde oturan Büyük Kral tasvirleri, tahtta betimlenen İranlı süvari figürleri, Pers savaşçısı betimleri, karşılıklı duran iki Pers savaşçısı sahneleri ile Ahuramazda'yı temsil eden ikonografik unsurlar dâhil edilmektedir. Bazı örneklerde ise kraliyet ideolojisine ait motifler ile satrap unsurların iç içe geçtiği karma tasvirlerin kullanıldığı görülmektedir. Nitekim "Persli okçu" tipi, kraliyet okçusunu hatırlatan bir figürü konu edinmekle birlikte, bu figürün Pers süvarisine özgü kıyafetlerle betimlenmesi, söz konusu ikonografik melezleşmeye iyi bir örnek oluşturmaktadır (Bodzek, 2013, s. 67-68). (Şekil 1)

Şekil 2: Tarkumuwa, (MÖ 380-360 yaklaşık) Kilikia/Tarsos darphanesi, gümüş stater. Kaynak: CNG The Coin Shop, Lot 784731, Bodzek, 2013: şek. 36.

Satrap sikkelerinde tam olarak merkezi bir otoritenin keskin çizgileri net olarak yer alamasa da uzun bir süre boyunca tiara başlık motifi kullanılmıştır (Afram, 2012, s. 71). Genel olarak söylenebilir ki satrap sikkelerinde Pers idari otoritesine ait figürlerin zayıf kaldığı, yerel ve Pers geleneğinin dışında betimlerin geleneksel sikke tasarımında önem taşıdığı gözlemlenebilir. Bu tür durumlarda ise sikke darphanelerinin yerleşik ve ayırt edici ikonografik motifler tercih ettiği düşünülebilir.

Şekil 3: Mazaeus (MÖ 361- 334). Kilikia/Tarsos, gümüş stater. Kaynak: CNG Auction 75, 23.05.2006, Lot 448. Bodzek 2013: şek. 37.

Şekil 4: Tiribazus (MÖ 392- 380?). Kilikia/Mallos, gümüş stater. CNG Auction Triton IX, 09 Ocak 2006, Lot 974. Bodzek 2013: Şek. 35

İkonografik açıdan tanımlanabilecek tiara başlıklı motifli satrap sikkesi MÖ 5. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenmektedir¹². Satrap adıyla basılan sikkelerin ilki ise Tissaphernes’in yaklaşık olarak MÖ 413 yılına tarihlendirilen bronz sikkelerdir¹³ (Cahn, 1985; Stauber, 1996, s. 255, Bodzek, 2013, s. 68). Bodzek’in ifadesine göre MÖ 5. yüzyılın öncesinde en azından “pro-satrap” sikkeleri olarak anılabilecek bazı sikkeler vardır. Bunlar, yerel hanedan mensupları olarak düşünülebilir. En güzel örneği ise Kilikia’da hüküm süren yarı özerk Syennesis hanedanı örnek gösterilebilir¹⁴ (Casabonne, 2004, s.165). Satrap olarak tanımlanan sikkelerin büyük çoğunluğu MÖ 4. Yüzyılda basılmaya başlanmıştır.

Şekil 5: Pers Satraplar Dönemi. Tarsos. Datames (M.Ö. 378 - 372). Tahtta oturan Baaltars. Kaynak: SNG Levante – Cilicia, 83; bkz. 84.SNG v. Aulock, 5943-5. SNG France 2, 292. SNG Cop., 300.BMC Cilicia.

¹² Afram (2012, s. 71), satrapal sikke üretiminin başlangıcını MÖ 5. yüzyılın sonlarına tarihlendirmektedir.

¹³ Herodot’un (4.166) Büyük Dareios döneminde Mısır satrapı olan Aryandes’in trajik kaderine ilişkin anlatısı, satraplar tarafından sikke bastırma fikrinin daha eskiye dayandığını düşündürülebilir. Ancak mevcut bilgilerimiz ışığında, söz konusu hikâyenin gerçekten sikke darp edilmesini ifade ettiği söylenemez; bu nedenle anlatının doğrudan nümismatik uygulamaya işaret ettiği iddiası kesin değildir.

¹⁴ Sikke basan Yunan kökenli diğer yönetimler için de durum benzerdir. Özellikle, MÖ 6. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın ilk birkaç on yılında Termara’dan Tymnes ve Histaeus örnekleri dikkate değerdir. Bu sikkeleri satrapal olarak adlandırmayı reddetsek bile, söz konusu darpların Ahemeniş yetkilileri için bir ilham kaynağı teşkil etmiş olacağı ve onları kendi seçtikleri ikonografik tipler ve kendi adlarını kullanarak sikkeler bastırmaya teşvik etmiş olacağı açıktır. Bodzek, 2013, s. 69.

Şekil 5’de yer alan Tarsos’a ait sikke üzerinden kısaca tipolojik incelemeye baktığımızda; Tanrı, Damates’in¹⁵ yanında sakallı, çıplak ve vücut hatları belirgin şekilde betimlenmiştir. Satrap sikkelerini, erken dönem siglolarından farklı olarak üzerlerinde yazıtların bulunması dönemsel ayırt etmeleri de kolaylaştıran önemli bir faktör niteliğindedir. Figürlerin yanında, onların kimliklerini açıklayan, tanrının (ANA) ve Datames’in (TRDMW) Aramice adları da yer alır. Ön yüzde ise, tahtta oturan Baaltars tasviri yer alır (Erhan, 2014, s.19). Tasvir kökeni her ne kadar Pers- Babil esintilerini de gösterse Yunan baştanrısı Zeus’un çıplak şekilde ayakta duran tasvirlerini de anımsatmaktadır. Bu tür hususlar Yunan sanatının¹⁶ Pers sanatı üzerindeki etkisini görmek açısından önemlidir (Erhan, 2014, s. 19).

Şekil 6: Pers Satraplar Dönemi. Tarsos. Pharnabazos (MÖ 379- 374) Arethusa Başl.(Ö.Y) 1. SNG Levante – Cilicia,70.

Şekil 7: Pers Satraplar Dönemi. Tahtta oturan Baaltars. Ref.: 1. SNG Levante – Cilicia, 72.

Şekil 8: Horoz. Ref.: 1. SNG Levante – Cilicia, 99.

Şekil 9: Baykuş.Yayınlanmamış. (Çevrimiçi), http://www.wildwinds.com/coins/greece/cilicia/satrap/pharnabazos/owl_unpublished.jpg, 19.08. 2013.

¹⁵ Datames dönemi hakkında detaylı bilgi için bkz. Sekunda, 1988, s. 35 – 53.

¹⁶ Prof. Dr. Tomris Bakır başkanlığında 1988 yılında Daskyleion’da yapılan kazı kazı çalışmalarında satrapların Persepolis’deki saray modelini aynen uygulamasa da benzer mimari yapıları uyguladıkları düşünülmüştür. Özellikle 1988 yılı kazıları G6 açmasında ele geçen mimari frizler bu düşüncüyü desteklemiştir. Bakır bu stili Greko-Pers olarak ifade etmiştir. Yunan ve Pers sanatının birleştirilerek desteklendiği bu sanat anlayışı Greko- Pers stiliyle tanımlanmıştır. Ayrıca Daskyleion çevresindeki mezar stelleri üzerinde de satrapların yaşamlarını yansıtan sahnelerde Greko-Pers stili hakimdir. Yunan ve Pers stili ilerleyen dönemlerde sadece mimaride değil sikkeler üzerinde de görülmeye başlamıştır. Bakır, 1988, s. 81.

Kilikia’da (Tarsos?) Pharnabazos ve Damates satrapları dönemine ait sikkelerde Arethusa başı dikkat çeken önemli bir unsurdur. (Şekil 5)

Satrap sikkeleri hakkında sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Bölgedeki ilk sikkeler Pers İmparatorluğu’na bağlı olarak Syennesis Krallığı Dönemi’nde (MÖ 5.yy) Mallos, Tarsos, Soloi, Nagidos tarafından darp edilmiştir. Bu sikkelerin pers ağırlık biriminde basıldığı gümüş stater veya çift siglos birimlerinden oluşmaktadır (Tekin, 1992, s. 113).

Kilikia Pedias’da, yönetim ve kültürel etkileşim kronolojik bir şekilde incelendiğinde; Syennesis Krallığı dönemlerinde (yarı bağımsız- MÖ 585- 401) Fenike, Assur, Babil, Pers ve Yunan kültürel etkileşimin görüldüğü dikkat çekmektedir. Yine Pedias’da Pers satraplık döneminde ise (M.Ö. yak. 400/386 –333) Fenike, Yunan ve Pers etkileri görülmektedir. Kilikia Trakheia’da ise Syennesis Krallığı (MÖ yak. 585- 401) ve satraplık döneminde (MÖ yak. 400/386-333) ise Pers ve Yunan etkileri görülmektedir. Yaklaşık MÖ 450–400 yıllarını kapsayan bu süreçte, Kilikia Trakheia’da baskın Yunan etkileriyle birlikte sınırlı ölçüde Pers unsurlarının da varlığı hissedilirken, Kilikia Pedias’ta Assur, Babil, Fenike ve Pers kökenli kültürel etkiler daha belirgin biçimde izlenebilmektedir.

Bölgenin Pers satrapları tarafından yönetildiği MÖ yaklaşık 400–333 yılları arasındaki dönemde ise, sikke tasvirlerinde Pers kültürüne ait unsurların belirgin biçimde arttığı görülmektedir. Satrapların Akdeniz ticaretinde etkin rol üstlenmeleriyle bağlantılı olarak sikke basımındaki yoğunlaşmanın, imparatorluğun kültürel etkileşim ve uyum politikalarının uygulanmasına da zemin hazırladığı düşünülmektedir. Bu bağlamda, Pers inanç sisteminde yer alan Ahura Mazda ve Ana gibi tanrılar ile Baal ve Zeus’un senkretik bir birleşimi niteliğindeki Tarsos kentinin baş tanrısı Baaltars, bölge sikkelerinde en sık karşılaşılan dinsel tasvirler arasında yer almıştır (Erhan, 2014, s. 1052-1053).

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, Pers egemenliği döneminde Kilikia Bölgesi’nde darp edilen sikkeler üzerinden iktidar temsili, kültürel etkileşim ve ekonomik dolaşım olguları ele alınmıştır. Nümismatik materyal, yalnızca ekonomik bir araç olarak değil, siyasi otoritenin görsel ve ideolojik anlamda yeniden üretildiği bir iletişim aracı olarak değerlendirilmiştir. (Briant, 2002; Wiesehöfer, 2003). Kilikia’nın coğrafi, kültürel ve politik açıdan karmaşık olan yapısı, sikke tipolojileri ve ikonografik tercihlerin çeşitliliğinde açık biçimde izlenebilmektedir. Kilikia Trakheia’da Yunan kökenli figüratif geleneğin etkisi sürerken, Kilikia Pedias’ta Pers, Mezopotamya ve Doğu Akdeniz kökenli unsurların birlikte kullanıldığı dikkat çekmektedir (Erhan, 2014). Bu durum, Pers yönetiminin katı ve tek tip bir temsil anlayışı benimsemediğini, aksine yerel geleneklerle uyumlu bir sembolik dil geliştirdiğini düşündürmektedir (Konuk, 2012; Alram, 2012). Bu değerlendirme gümüş sigloslar da genel birkaç tip figürünün şekillenmesiyle oluşsa da (tipler önceki bölümlerde incelenmiştir), satrap sikkelerindeki figür yoğunluğu –yazıt daha sık kullanılan temel öğeleri oluşturmuştur.

Özellikle satrap sikkeleri üzerinde yer alan Pers giysili figürler, kraliyet ikonografisi ve dini semboller, imparatorluk ideolojisinin bölgesel düzeyde görünür kılındığını göstermektedir. Buna karşılık, Baaltars gibi yerel tanrı tasvirlerinin varlığını sürdürmesi, Pers iktidarının meşruiyetini yerel inanç sistemleri aracılığıyla pekiştirmeye yönelik bir strateji olarak

değerlendirilebilir. Bu bağlamda nümismatik veriler, merkezi otorite ile yerel unsurlar arasında kurulan ideolojik uzlaşmayı yansıtan önemli kanıtlar sunmaktadır. (Bodzek, 2013; Carradice, 1987). Sikke basımındaki artış ve ikonografik çeşitlilik, Kilikia'nın Akdeniz ticaret ağları içindeki konumuyla yakından ilişkilidir. Satrapların ticari faaliyetlerdeki rolü, ekonomik dolaşımı artırırken, Pers iktidarının sembolik temsillerinin geniş bir coğrafyada dolaşıma girmesine de imkân tanımıştır. Böylece sikke, hem ekonomik hem de ideolojik işlevleri bünyesinde barındıran çok yönlü bir araç hâline gelmiştir.

Burada tartışılması gereken önemli bir konuda sikke basmak satraplık makamına tanınmış bir hak mıydı? Yoksa zamanla yeni ve bölgesel koşullara bağlı yetkilere ek olarak mı tanınmıştır? veya hiçbir koşulda satrapların yetki alanına girmedi mi? Sikkelerin ikonografik özelliklerinin tanımlanmasının dışında bu ve bunun gibi daha da çoğaltılabileceğimiz sorularında cevapların aranması satrap ve sikke arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Tüm bu sorular temelinde satrapların darp konusunda hakkının olup olmadığını tartışmaya yöneliktir. Satrapların darphaneleri var mıydı? Bilinen darikleri basan bir kraliyet darphanesinin varlığı yönündedir. Fakat Root'a göre; imparatorluk merkezinde Pers darphanesini kanıtlayan henüz bir bulgu mevcut değildir (Root, 1991, s. 1-29).

Büyük kralın tek egemen güç olduğu Pers yönetiminde sadece kral sikke basma hakkına sahiptir. Satrapların hazinesindeki değerli madenler direk satrapın kendisine ait olmayıp kale komutanının (phouarkhos) koruması altındadır. Kale komutanının garnizonu, satrap ordusu gibi halktan toplanan kuvvetlerden ziyade direk "kraliyet birliklerinden" oluşmaktadır (Klinkott 2005, s. 243). Bu durumda satrapların kraldan bağımsız hareket etmesi düşünülemez ayrıca yapacakları her davranışta kralın siyasetinin uygulanmasında aracı olduklarından gümüş ve altın sikke kullanımı içinde yine kralın yetkisinde kalmak zorundadırlar. Bu sebepten dolayı Yunan kaynakları "pers parasından" ya da "kral parasından" söz eder, "satrap parası" kavramı kullanılmaz. Bunun temel sebebi ise yetkinin yalnızca kralda olmasıdır (Klinkott, 2005, s. 243-244).

Persler, sikkeyi daha çok imparatorluğun büyük sefer ve savaş hazırlıkları için oluşacak ihtiyaçlarını giderek adına kullanmışlardır. Wallinga; sikkenin kullanılmaya başlanması ve Pers donanmasının inşası konusunda paralel bir bağlantı kurmuştur (Wallinga, 1987, s. 68-72). Wallinga'ya göre; gemilerin, askerlerin vb. işletme maliyetleri, haraç ve madeni paranın kullanılmaya başlanmasının donanmayı sürdürme gerekliliği ile bağlantılı olduğunu gösterir. Özellikle kıyı bölgelerdeki bu mali yükü hafifletmek için tüm giderlerin satraplara eşit bir haraç payı olarak dağıtılmasını öngörmüştür. Satrapların yetki alanları, Mısır satrapı Aryandes'in sikkelere kendi suretini koymaya çalıştığında netleşmiştir. Bu davranışı sonucunda satrap Aryandes'in idam edilmesiyle Dareios altın ve gümüş sikkelerde temsiliyetin kraliyet alanına ait olduğunu ve darp yetkisinin yalnızca Büyük Kral'ın elinde olduğunu açık biçimde ortaya koymuştur.

Kserkses döneminde ise Pers imparatorluk parasının kullanımında yeni bir boyut ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Pers stratejisi, Yunanistan'ı fethetmekten ziyade diplomasi yoluyla güç dengelerine müdahale etme şeklinde değişmiştir. Aslında bu durum bir şekilde Yunan elçilerine rüşvet vermeyi de içinde barındırmıştır. Özellikle Lydia ve Hellespontine Frigya'dan satrapların Yunanistan'a para gönderdiğine ve Küçük Asya'ya yapılan Yunan elçiliklerinin

mali taleplerine ilişkin haberlerde artmaktadır. Paralı askerlere yapılacak nakdi ödemeler ve buna paralel olarak sikke üretimini de artırmıştır. Genç Kyros'un II. Artakserkses'e karşı başlatacağı sefere kadar, Yunan paralı asker birlikleri Küçük Asya'da Pers ordusunun bir parçası haline gelmiştir. Kunaksa'dan sonra Büyük Kral, Yunan birliklerinin stratejik öneminin bilincini kavrayarak, bu birlikleri direk kraliyet yönetimine bağlı imparatorluk ordusunun bir parçası olacak şekilde organize etmiştir. Paralı askerlerin maaş ödemeleri artık satrapların görev alanından ziyade direk kraliyet hazinesinden ödenmiştir. II. Artakserkses dönemi hem askeri birlikler, hem de para sisteminde bir dönüm noktası olmuştur (Klinkott, 2005, s. 246).

Satraplar mali destekler, asker maaşlarının ödenmesi gibi konularda bağımsız olarak karar verememekte, kararlarını her zaman kralın onayıyla güvence altına almak zorunda kalmışlardır. Büyük olasılıkla her satrap kendisine verilen görevi yerine getirmek için kraldan belirli bir mali onay almaktaydı. Buna karşılık kralın bilgisi dışında sikke basan ya da kendisine yetki verilenden fazla kraliyet fonu kullanan herkes isyancı olarak ilan edilmiştir (Klinkott, 2005, s. 249). Mısır satrabı örneğinde de bunu ne bir şekilde görmekteyiz.

III. Artakserkses'in dönemiyle birlikte bir takım yönetim değişikliklerinin yaşandığı dikkat çekmektedir. III. Artakserkses, selefleri tarafından zayıflatılmış olan imparatorluğu yeniden inşaa etmeyi hedeflemiştir. Öncelikle satrap isyanını bastırarak iç güvenliği sağlamıştır. Küçük Asya'da satrapları etkisiz hale getirerek MÖ 356'da paralı asker istihdamını yasaklamıştır. Mali politikalarıyla yüzyıldır süregelen yerel sikke üretimini sona erdirmiş; bunun yerine üzerinde *BA*, *BAS* ibareleri bulunan ve kralın sikkesi olduğunu vurgulayan yeni imparatorluk sikkeleri bastırmıştır. Bu duruma karşılık elde edilen nümismatik veriler aksi bulgular ortaya koymaktadır. Sakallı Pers başlarının tiara ile tasvir edildiği ve bilinen satrap adlarının eklendiği sikkeler, bu görevlilerin kendilerinin sözde "satrap sikkesi" bastıkları teorisine yol açmıştır. Üzerinde Pharnabazos, Tissaphernes, Tribazos, Mazaios ve Damates isimlerinin yer aldığı sikkeler bilinmektedir¹⁷ (Mildenberg, 1993, s. 58-60).

Mildenberg ismi sikkelerde telaffuz edilen satrapların sikke darbıyla ilgili böyle bir sınıflandırma tanımının yapılabilmesi için şu kriterleri belirlemiştir:

- Kraliyet sikkesi ile yerel sikkelerin birlikte bulunduğu her bölgede, betimlemelerin yerel hiyerarşiyi yani satrabı yansıtmaları beklenir.
- Satrap adıyla birlikte, onun rütbesinin de sikke üzerinde açık biçimde belirtilmiş olması gerekir.
- Bu tür sikke basımı, belirli bir inşa programı için darp edilmiş olabilir; dolayısıyla kraliyet ya da yerel darplardan ayırt edilebilir nitelikte olmalıdır.
- Bir satrabın herhangi bir gerekçeye dayanarak sikke basma yetkisi almış olması, onun idari bölgesi içinde kendisine ait bir darphane merkezinin bulunduğuna işaret eder.
- İlgili idari bölgede sikke basımını gerekli kılacak somut bir ihtiyacın var olması gerekir.

Mildenberg'in yorumuna göre; Pharnabazos'un Kyzikos'ta, Tissaphernes'in Ksanthos ve Telmessos'da bastırdığı sikkeler satrabı onurlandırıyor gibi görünen; fakat esasında kent darpları olan sikkelerdir. Bunun dışında sikkelerin düşük nominal değeri, bunların satrap sikkeleri olabilir mi? ihtimalini de akıllara getiriyor¹⁸. Damates ve Mazaeus'a atfedilen Ana ve

¹⁷ Tarmawaka – Damates için bkz.: Wiesehöfer, 2003, s. 172-178.

¹⁸ Not olarak Casabonne, Briant ve Lemaire Tribazos ve Damates'in Kilikia'da general sıfatıyla sikke bastırdıklarını ifade etmektedir. Pharnabazos'un Kilikia'da gerçekleştirdiği darplar ise muhtemelen Mısır seferiyle bağlantılı olmalıdır. Tarkumuwa'nın Pers kıyafetleriyle betimlenmiş olmasına rağmen bu sikkelerin hiçbirinde Damates'in Kilikia satrabı sıfatıyla darp yaptığını gösteren bir unsur bulunmamaktadır. Detaylı bilgi için bkz.: Klinkott, s. 2005, s. 251.

Baal betimleri taşıyan darplar aslında tipik Tarsos sikkeleridir (Klinkott, 2005, s. 251). Mildenberg, “*kesin olarak satrap olduğu söylenebilecek bir sikke örneğinin yokluğu, böyle bir ihtiyacında olmadığını*” savunmaktadır. Doğu’da gümüş külçe para olarak kullanılırken, Levant’da ise eyalet sikkelerinin dolaşımı bilinmektedir.

Sikke; satrabı kralın bir temsilcisi olarak tasvir etmekte ve bu ayrım yoluyla onun ulaştığı en üst otorite düzeyini göstermektedir. Bazı sikkelerde kralın taçlı ikonografisinin kullanılması, satrabın kralın hizmetkârı olarak yetkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Buna güzel bir örnek Tiribazos’un Kilikia’daki (Tarsos, Soloi, Issos) darpları örnek verilebilir. Tiribazos Kıbrıs kralı Euagoras’a karşı yürüteceği sefer için orduyu Kilikia’da toplamıştır. Ayrıca Tiribazos bu harekât için Orontes ile birlikte komutan görevi de üstlenmiştir. Burada bastırılan sikkelerde Tiribazos’un Kilikia ya da Kıbrıs satrabı olmamasına rağmen *strategos* sıfatıyla gerçekleştirdiği darplardır. Buna göre “satrapal sikke basımı” (satraplara ait sikke basımıyla karıştırılmamak kaydıyla) bağımsız bir emisyon türü olarak var olmamıştır. Pers sikke sistemi, kraliyet sikkeleri ile yerel sikkelerin örtüşen biçimlerinin egemenliği altındadır. Satrapların rolü, krallığın menfaatleri doğrultusunda gerekli olan kraliyet sikke ihtiyacı ile yerel geleneksel darphaneler arasında bir ara kademe oluşturdıkları düşünülürse bu durum abartılmış olur. (Klinkott, 2005, s. 259).

Persler’in yerel darphaneleri güvenilir oldukları için kullandıkları bilinmektedir. Ancak Kilikia’daki mevcut darphaneler için bu durum tam olarak açıklanamamaktadır. Bu çerçevede imparatorluğun parası ile yerel darp arasındaki ilişki en güçlü biçimde satrap- *strategos* inisiyatifiyle yürütülen kraliyet sikkelerine dayanmaktadır. Bu tür darpları “satrap parası” olarak değil, generaller tarafından bastırıldıkları için “*strategos* parası” olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. I. Dareios’tan itibaren geleneksel darphaneler aracılığıyla seferlerin finansmanı ve askerlerin ücretlerinin ödemeleri güvence altına alınmıştır. Lemaire ve Lozachmeur Kilikia’daki Tarsos’u hem banka hem de darphane olarak yorumlamaktadır. (Lemaire-Lozachmeur, 1990, s. 143-155).

Sonuç olarak; imparatorluk genelinde tek tip para birimi bulunmamaktadır; ancak sistem, hem yerel hem de imparatorluk tarafından basılan bütünüyle Pers ikonografisi taşıyan sikkelerde kraliyet sembolizminin kullanımıyla örgütlenmiştir. Küçük Asya’da ise yerel özelliklerin vurgulandığı kent sikkelerinin basımı kraliyet sikkelerine paralel sürdürülmüştür. Satraplar ise ikonografi ve yazıt düzeyinde yerel darplar üzerinde doğrudan bir etki göstermemektedir, ancak etki düzeyleri hala daha net olarak belirlenmiş değildir. Satrap kendi şahsına sikke darp etme hakkına sahip değildir. Fakat kralın tasvirinin tasarlanması ve bazı darphanelere kraliyet darpları yapma yetkisi tanıyarak kentlerde kendi parasıyla haraç toplanmasını ve askerlerin maaşlarının ödenmesini sağlayarak Büyük Kral tarafından sağlanan bu ayrıcalıklarla paranın imparatorluk genelinde dolaşıma girmesine aracılık etmiş olabilir. Satrapların mevcut darphaneleri denetlemeleri de onlara tanınan diğer bir görev olarak düşünülebilir. Tedavülde olan sikkeler kraliyet parası olarak bilinip; satrabın kendi imkânlarıyla sikke bastığını varsaymadan “satrap sikkelerinden” söz etmek doğru olmayacaktır. (Klinkott, 2005, s. 260-261).

Kaynakça

Modern Kaynaklar

- Afram, M. (2012). The coinage of the Persian Empire. In W. E. Metcalf (Ed.), *The Oxford handbook of Greek and Roman coinage* (pp. 61–87). Oxford University Press.
- Bakır, T. (1988). Daskyleion. *Höyük*, I, 75-84.
- Bodzek, J. (2014). Achaemenid Asia Minor: Coins of the satraps and of the Great King. In K. Dörtlük, O. Tekin & R. Boyraz Seyhan (Eds.), *Proceedings of the First International Congress of the Anatolian Monetary History and Numismatics, 25–28 February 2013, Antalya* (pp. 59–78). Suna & İnan Kıraç Research Institute on Mediterranean Civilizations.
- Bosch, C. E. (1957). *Pamphylia tarihine dair tetkikler* (S. Atlan, Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Braunert, H. (1964). Hegemoniale Bestrebungen der hellenistischen Großmächte in Politik und Wirtschaft. *Historia*, 13, 101–120.
- Briant, P. (2002). *From Cyrus to Alexander: A history of the Persian Empire*. Eisenbrauns.
- Bryce, T. (2009). *The Routledge handbook of the peoples and places of ancient Western Asia*. Routledge.
- Cahn, H. A. (1985). Tissaphernes in Astyra. *Archäologischer Anzeiger*, 1985, 587–594.
- Carradice, I. (1987). The regal coins of the Persian Empire. In I. Carradice (Ed.), *Coinage and administration in the Athenian and Persian Empires: The Ninth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History* (ss. 73–95). British Archaeological Reports.
- Casabonne, O. (2004). La Cilicie à l'époque achéménide. *Persika* 3.
- Corfu, N. A. (2010). Die Sogenannten achaimenidischen Bogenschützenmünzen – Die Herkunft von Dareikoi und Sigloi. *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 42, 165-206.
- Der Neue Pauly. (1996–2003). *Enzyklopädie der Antike*. Metzler.
- Dinçol, M. A. (1982). Geç Hititler. In *Anadolu uygarlıkları* (Cilt 1). Görsel Yayınlar.
- Dusinberre, E. R. M. (2013). *Empire, Authority, and Autonomy in Achaemenid Anatolia*. Cambridge University Press.
- Erhan, F. (2014.). *Antik Çağ Kilikia sikkelerinde dinsel tasvirler* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hild, F., & Hellenkemper, H. (1990). *Tabula Imperii Byzantini 5: Kilikien und Isaurien*. Austrian Academy of Sciences Press.
- Hill, G. F. (1916). A hoard of Persian sigloi. *Numismatic Chronicle*, 16, 1–12.
- Hill, G. F. (1919). Notes on the Imperial Persian Coinage. *Journal of Hellenic Studies*, 39, 116-129.
- Hill, G. F. (1922). Ancient Methods of Coining. *Numismatic Chronicle* 2, 1-42.
- Jones, A. H. M. (1971). *The cities of the Eastern Roman provinces*. Oxford University Press.
- Klinkott, H. (2005). Der Satrap ein Achaimenidischer Amtsträger und Seine Handlungsspielräume.

- Klinkott, H. (2007). Steuern, Zölle und Tribute am Achämenidenreich. In H. Klinkott, S. Kubisch & R. Müller-Wollermann (Eds.), *Geschenke und Steuern, Zölle und Tribute: Antike Abgabenformen in Anspruch und Wirklichkeit* (Vol. 29, pp. 263–290). Brill.
- Konuk, K. (2012). Asia Minor to the Ionian Revolt. In W. H. Metcalf (Ed.), *The Oxford handbook of Greek and Roman coinage* (pp. 43–60). Oxford University Press.
- Köker, H. (2023). *Pers Kralı Sikkeleri: Dareikos ve Siglos*. Myrina Yayınları.
- Kraay, C. M. (1976). *Archaic and Classical Greek Coins*. University of California Press.
- Kroll, J. H. (2010). Sardeis sikkeleri: The coins of Sardis. In N. D. Cahill (Ed.), *Lydhılar ve dünyaları / The Lydians and their world* (pp. 143–156). Yapı Kredi Yayınları.
- Lemaire, A. & Lozachmeur, H. (1990). La Cilicie à l'époque achéménide perse: Recherches sur les pouvoirs locaux et l'organisation du territoire, *Transeuphratène* (3), 143- 155.
- Mildenberg, L. (1993). Über das Münzwesen im Reich der Achämeniden.. *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, 26, 55-79.
- Milne, J. G. (1916). A Hoard of Persian Sigloi, *Numismatic Chronicle*, 16, 1-12.
- Newel, E. T. (1914). Cilician Find. *Numismatic Chronicle*, 14, 1-37.
- Nimchuk, C. L. (2002). The arches of Darius. *Ars Orientalis*, 32, 55–79.
- Root, M. C. (1979). The King and Kingship in Achaemenid Art Essays on the Creation of an Iconography of Empire, *Acta Iranica* ,19.
- Root, M. C. (1991). From the Heart: Powerful Persianisms in the Art of the Western Empire. H. Sancisi Weerdenburg & A. Khurt (Eds.), *Achaemenid History 6: Asia Minor and Egypt. Old Cultures in a New Empire* (pp. 1-29).
- Sarıkaya, S. (2014). Mag Ayaklanması'nın Altında Yatan Nedenler ve Sonuçları. *Cedrus*, 2, 41-53.
- Sarıkaya, S. (2018). *Anadolu'da Persler: Daskyleion Satraplığı*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sayar, M. H. (2024). Eski Çağ'da Ovalık Kilikia'da İskan ve Göç. S. Durugönül & D. Kaplan & U. Tepebaş (Eds.), *Kilikia Arkeolojisi: Yeni Bulgular ve Yorumlar içinde* (pp. 315-328). Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi.
- Sekunda, N. V. (1988). Some Notes on the Life of Damates, *Iran*, 26, 35-53.
- Stauber, J. (1996). *Die Bucht von Adramytteion* (Vol. 3). Rudolf Habelt.
- Tekin, O. (1992). *Antik nümismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Wallinga, H. T. (1987). The ancient Persian navy and its predecessors. *Achaemenid History*, 1, 47–77.
- Wiesehöfer, J. (2003). *Antik Pers tarihi* (M. A. İnci, Çev.). Telos Yayıncılık.

Antik Kaynaklar:

- Aiskhylos. (1968). *Persai*, (H. W. Smyth, Trans.), Cambridge.
- Diodorus Siculus (1947). *Bibliothèque Historique*, (R. M. Geer, Trans.), London, New York 1947 The Leob Classical Library.
- FGrHist. *Die Fragmente der Griechischen Historiker*. Kullanılan Metin: F. Jacoby – IXV. Berlin- Leiden 1923- 1958.

- Herodotos (2016). *Tarih*, (Çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş bankası Kültür Yayınları.
- Strabon. (2000). *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap XII- XIII- XIV* (Çev. A. Pekman). İstanbul.
- Ksenophon. (1998). *Anabasis: Onbinlerin Dönüşü* (Çev. T. Gökçel). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ksenophon. (1999). *Yunan Tarihi*. (Çev. S. Sinanoğlu). Türk Tarih Kurumu Yayınları